

Г.М. Стародубець

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКОЇ ЕЛІТИ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ
УКРАЇНИ В 1944-1945 РР.**

Процес відновлення радянської влади в західноукраїнському регіоні у 1944-1946 роках супроводжувався формуванням партійно-радянської еліти, основу якої складала так звана номенклатура. Щодо означення даного терміну, то в науковій літературі радянського періоду цей термін трактується як «перелік найбільш важливих посад, кандидатури на які попередньо розглядаються, рекомендуються і затверджуються даним парткомітетом (райкомом, міськкомом, обкомом компартії і тощо. Звільняються від роботи особи, які входять до номенклатури партійного комітету, також з його згоди. До номенклатури включаються працівники, які перебувають на ключових постах [1, с.300]. Номенклатура у свою чергу поділялася на радянську, партійну, господарську, силових структур (НКВС і НКДБ) тощо. У вітчизняній історіографії проблема формування партійно-радянської еліти в означуваний нами період розроблена мало. Під різним кутом зору ця тема висвітлюється у працях Т.Першиної, Ю.Киричука, Б.Яроша, с. Макарчука та інших.

Предметом нашого дослідження є працівники партійних, радянських та силових структур влади західноукраїнського краю в період з 1944-1945 років. Авторка має на меті розкрити джерела і способи рекрутування регіональної еліти на етапі відновлення радянської влади в західних областях УРСР.

Процес радянзації західноукраїнського краю, розпочатий у 1939 році, був перерваний війною. У період німецької окупації тут було повністю ліквідовано радянську політичну систему. Тому в перші місяці 1944 року, тобто напередодні вступу частин Червоної армії на терени Волинської, Ровенської, Тернопільської, Львівської, Дрогобицької, Станіславської областей,

проблема відновлення її основних структурних складових стояла надзвичайно гостро. Уся вага відповідальності за реалізацію цього завдання покладалася на комітети компартії і комсомолу, виконкоми західних областей, діяльність яких було розгорнута відповідно до рішення ЦК КП(б)У ще на початку 1944 року.

Оскільки саме ці структури формували стрижень радянської політичної системи, були її наріжним каменем, то питання підбору кадрів на номенклатурні посади радянсько-партійних органів влади постійно перебувало в полі зору керівництва держави і республіки. Одним із перших кроків на шляху до вирішення даної проблеми можна вважати появу постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21.08.1943р. «Про невідкладні заходи з відбудови господарства в районах, визволених від німецької окупації», на виконання якої ЦК КП(б)У ініціював створення оперативних груп у західних областях України, які займалися добором кадрів у звільнених районах.

Зважаючи на специфіку тогочасної військово-політичної ситуації в краї, процес кадрового забезпечення номенклатурних посад проходив вкрай важко. Бракувало не просто професіоналів - функціонерів різного рівня партійних комітетів (та й визначити чіткі критерії професійної придатності працівника партійного апарату практично не можливо), а людей, котрі б відповідали моральним нормам «відданого борця за світле комуністичне майбутнє». На відміну від інших регіонів УРСР, в яких радянська влада впродовж свого майже 25-річного існування зуміла пустити глибоке коріння, в західних областях України її паростки були настільки слабкі, що не змогли витримати випробування воєнним лихоліттям. Як наслідок, членів КП(б)У, і навіть хоча її симпатиків тут була дуже мало, що значно ускладнювало радянським структурам роботу з підбору кадрів. Адже основною умовою призначення на номенклатурну посаду була належність до більшовицької партії. Наприклад, у серпні 1944 року Тернопільський обком КП(б)У повідомляв т. Кириченка: «У зв'язку із визволенням усіх районів області обком перерозподілив всередині районів наявні партійні кадри, причому на новозвільнені райони висунуто багато комуністів на керівну партійну роботу з радянських і господарських органів. Однак у низці райкомів партії укомплектовано партапарат по 2-3 особи. Подальший перерозподіл партійних кадрів усередині області не видається за можливе, тому що по області не вистачає 8 перших секретарів, секретарів по кадрах – 12, заввідділами пропаганди і агітації – 33, зав. воєнними відділами – 28, зав. парткабінетами – 40, інструкторів райкомів партії – 88»[2, арк.112].

Зі зрозумілих причин найвищі посадові особи регіонального масштабу апіорі не могли бути вихідцями з місцевої еліти, оскільки, з точки зору радянської влади, її представники не витримали випробування на політичну зрілість, «заплямувавши» себе прямою чи опосередкованою участю в оунівському підпіллі та УПА. Тому основну частину керівних кадрів у західних областях України в 1944-1945 роках складали номенклатурні працівники партійно-радянських апаратів східних областей, направлені на роботу за офіційною партійною рознарядкою. Іншу велику групу - колишні члени радянських партизанських загонів та штатні працівники Українського штабу партизанського руху, які відповідно до постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 20 жовтня 1944 р., підлягали скороченню. Останніх направили до «офіцерського складу в НКВС УРСР для укомплектування Управління по боротьбі з бандитизмом в Україні [3, с. 86].

Згідно з офіційною статистикою, поданої в радянських джерелах, тільки впродовж двох післявоєнних років (до середини 1946 року) в західні області УРСР зі східних та інших республік Радянського Союзу було відряджено понад 86 тисяч партійних, радянських працівників, спеціалістів промисловості, сільського господарства, системи народної освіти, охорони здоров'я, культурно-освітніх закладів [4, с. 71]. Про кількість таких працівників на середину 1944 року свідчать дані, вміщені в таблиці 1 :

«Інформаційна записка організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У про господарсько-політичне становище» [5, арк.2].

Таблиця 1.

Область	Разом партійних працівників	Зокрема		Радянські працівники
		Секретарів РК КП(б)У	Зав. орг. – інструкторськими відділами	
1. Волинська	71	47	2	32
2. Дрогобицька	31	12	3	4

3. Львівська	89	35	7	13
4. Ровенська	86	64	-	25
5. Тернопільська	120	51	13	22
6. Станіславська	129	34	14	15
Разом	526	243	39	111

Як видно з таблиці, левову частку відряджених на роботу в західні області України складали партійні працівники (їх майже в 5 разів більше, ніж радянських). Саме на них покладалося завдання здійснювати загальне керівництво процесами: відбудови зруйнованого господарства, боротьби зі збройним антирадянським національним рухом Опору та насадження комуністичної ідеології.

Проте далеко не завжди вони справлялися з покладеними на них обов'язками. Причин цьому було декілька. По-перше, часто на відповідальних посадах опинялися професійно некомпетентні, безініціативні люди, основним критерієм відбору котрих нерідко виступав зовнішній формальний чинник – належність до лав ВКП(б). Це було однією з низки причин низької ефективності роботи місцевої влади. Проте оперативно замінити таких посадовців на більш якісних професіоналів у 1944 – першій половині 1945 років не було змоги. Наприклад, станом на 1 червня 1945 року із 1983 чоловік Волинського обкому КП(б)У було укомплектовано працівниками номенклатурних посад тільки 1588 чол., або 80% [6, арк.88]. Така ж картина спостерігалася й у інших областях. І тільки з другої половини 1945 – на початку 1946 рр. республіканська й місцева влада змогла більш об'єктивно й неформалізовано підійти до проблеми вирішення кадрового питання, про що свідчать протоколи окремих засідань бюро комітетів КП(б)У західноукраїнських областей, присвячені розгляду питань про підготовку, підбір і розподіл керівних партійних і радянських кадрів.

Ще однією причиною низької ефективності праці номенклатурних працівників було те, що більшість із числа командированих змінювали місце роботи не з власної волі, а за наказом Партії, тому, як слушно стверджує професор Б.Ярош, «частина із майже 100-тисячної армії приїжджиків вважала себе у тимчасовому відрядженні, відтак і відповідно поводила себе» [7, с.41]. Вони не переймалися глибоко проблемами краю: чи то соціально-економічного, культурно-освітнього, чи політичного характеру. Місцеве населення сприймалося ними мало не як аборигени, тому переважна більшість з них не утруднювали себе вивченням української мови та культурних традицій. Звідси – прояви взаємної підозрілості, недовіри, що, підсилювані актами терору та тотальних репресій з обох сторін, легко переростали у ворожість.

Багато було й таких, які усілякими правдами і неправдами намагалися втекти з «бандерівського» краю. Так у матеріалах Ровенського обкому КП(б)У до наради 30-31 травня 1945 року знаходимо таку інформацію: «Одним із великих недоліків є те, що окремі партійні працівники, що прибули зі східних областей, намагаються знайти можливість виїхати з області під виглядом будь-яких причин, є навіть моменти злочинної антипартійної поведінки окремих комуністів». Як приклад, наводиться інформація про зав. військовим відділом т. Тарабанова, який прибув з м. Марганця Дніпропетровської області. Відразу по прибуттю в область він заявив: «У район працювати не поїду, там банди, і прошу відрядити мене назад». Цей службовець був таки призначений на посаду заввійськовим відділом Морочнівського РК КП(б)У, але приступив до роботи тільки після прийняття відповідного рішення обкому партії, що дало підстави його членам зробити висновок про те, що «при відборі кадрів у східних областях деякі обкоми направляли гірших працівників, із різними хворобами, а інколи і явно недисциплінованих» [8, арк.79]. Високий рівень плинності кадрів спостерігався й у Волинській області. Згідно з архівними даними, на середину 1945 року тут доточно розраховалися з роботи «148 партійних працівників, 140 – радянських і 27 зі структур НКВС, КДБ, суду і прокуратури» [9, арк.91]. Як бачимо, процес формування партійної номенклатури, яка складала основу нової західноукраїнської еліти, в 1944-1945 роках проходив украй важко. Якісні характеристики її далеко не відповідали критеріям «найкращих», або «обраних», тобто тих, хто бере на себе відповідальність бути обличчям суспільства.

Іншою важливою категорією номенклатурних посадовців виступали працівники так званих силових структур радянської влади, зокрема, НКВС та НКДБ. В означуваний нами період не могло бути й мови про призначення керівниками цих структур вихідців з місцевого населення. Всі вони, без винятку, були приїжджими зі східних областей УРСР чи інших радянських республік. Державні силові структури західних областей України відчували постійну потребу в професійних кадрах. Для її позитивного вирішення залучалися масштабні можливості всієї республіки. Так, згідно з постановою оргбюро ЦК КП(б)У «Про додатковий добір працівників НКВД і НКГБ для роботи у західних областях України» від 27 грудня 1944р., з метою подальшого зміцнення органів НКВС і НКДБ західних областей України ЦК КП(б)У прийняв рішення «зобов'язати наркома Внутрішніх справ

УРСР т. Рясного, наркома державної Безпеки УРСР т. Савченка і низку обкомів КП(б)У східних і центральних областей України до 15 січня 1945 року додатково добрати і відрядити для постійної роботи в західних областях України 1586 чоловік оперативного і технічного складу органів НКВС, КДБ і міліції з числа кращих працівників, переважно чоловіків, фізично здорових і таких, хто володіє українською мовою [10, арк. 37-38].

З огляду на ці дані, вміщені у Таблиці 2, професійні якості не були головним критерієм відбору таких кадрів, адже з 76 осіб, направлених на роботу, тільки 8% мали вищу освіту, 45% - початкову і 46% - середню, хоча, якщо брати *вік* як показник набутого досвіду (що, в принципі, не можна виключати), то переважна більшість спеціалістів (понад 63%) були достатньо досвідченими. Показово, що за національною належністю основну частку відряджуваних, причому не з крайньої східних областей (Луганської, Сумської тощо), а з Київської, Вінницької, Чернігівської, сусідньої Кам'янець-Подільської складали росіяни (67%).

Відомості про хід мобілізації працівників НКДБ в західні області України станом на середину січня 1945р. [11, арк.8]

Таблиця 2.

ОБЛАСТЬ	план	виконано	за віком			за освітою			за націон.		
			до 25 р.	25-30 р.	понад 30 р.	нижча	середня	вища	українц і	росіяни	інші
Вінницька	24	9	-	1	8	6	3	-	2	7	-
Ворошировградська	22	3	-	-	3	2	1	-	2	1	-
Дніпропетровська	19	1	-	-	1	-	1	-	-	1	-
Житомирська	24	5	-	3	2	2	2	1	1	4	-
Запорізька	25	6	3	1	2	3	3	-	1	5	-
Кам'янець-Подільська	25	5	1	1	3	2	1	2	-	5	-
Київська	27	7	-	3	4	5	2	-	-	7	-
Кіровоградська	23	6	-	2	4	2	4	-	2	4	-
Миколаївська	17	4	-	1	3	-	4	-	1	3	-
Одеська	23	2	-	1	1	1	1	-	1	1	-
Полтавська	30	6	1	-	5	2	3	1	3	3	-
Сталінська	17	1	-	-	1	-	1	-	1	-	-
Сумська	30	4	-	1	3	3	-	1	1	1	1
Харківська	23	9	-	6	3	4	5	-	7	2	-
Чернігівська	24	8	2	1	5	2	5	1	2	6	-
Всього	368	76	7	21	48	34	36	6	24	51	1

Такий підхід до вирішення кадрової проблеми в силових структурах мав доволі суперечливі наслідки: з одного боку, «чужим» було психологічно легше боротися з «проявами порушення радянської законності», з «бандами» ОУН і УПА, особливо не вникаючи в глибинну суть політичної проблеми. А з іншого, – як правило, такі посадовці своєю репресивною діяльністю закономірно викликали ненависть з боку місцевого населення, впертий опір відновленню радянської влади, яка асоціювалася у свідомості пересічного мешканця волинського чи галицького села з діями конкретних начальників райвідділів НКВС і НКДБ.

Загострювало дану проблему й те, що серед зазначеної категорії відповідальних працівників було чимало людей з низьким рівнем загальноприйнятих норм моралі. Причому, нерідко їхня поведінка була настільки неадекватною, що, наприклад, Станіславський обком в липні 1945р. змушений був «тимчасово утриматися від представлення на затвердження в ЦК КП(б)У низки товаришів». Зокрема, йшлося про начальників райвідділів НКВС – Болахівського (Лавриненко М.В.); Калуського (Корольов В.П.); Яблунівського (Філатов Ф.Т.); Ланчинського (Баранов А.В.); Гвоздецького (Червоний К.П.); Рожнянського (Єрьомін Я.М.); Городенківського (Захаров І.В.). Причина прийняття такого рішення була доволі типовою, як – от: щодо «апарату Болахівського РВ НКВС, де дисципліна на низькому рівні, окремі працівники займаються систематично п'янкою, присвоєнням майна під час вилучення у сімей бандитів, морально розклалися, про що свідчить низка захворювань працівників РВ НКВС венеричними хворобами» [12, арк.121-123]. Майже типовою для цього відрізка часу була ситуація, зафіксована в одному з офіційних радянських документів: «16 січня 1945 р. дільничий уповноважений Богородчанського райвідділу НКВС Станіславської області Глазков разом з сержантом, будучи озброєними, пішли в село Лиховці, зайшли в один з будинків,

.....
відібрали там горілку і гроші, напилися п'яними і стали ходити по квартирах, ображаючи й погрожуючи місцевому населенню. В одному з будинків вони зібрали 5 жінок, яких примусили зняти з себе весь одяг, потім примусили їх лягти голими на підлогу. Глазков і Шаповалов почали їх бити. Після цього вони дорогою підпалили будинок, який належав Денисову М.В. – водію НКДБ» [3, с. 135].

Навіть у ситуації критичної нестачі кадрів влада не могла не звертати уваги на такі жахливі факти і змушена була шукати найбільш оптимальні методи впливу на таких посадовців: якщо не звільняти їх з роботи (бо ніким було замінити), то хоча б накладати стягнення по партійній лінії. Загалом же, згідно з архівними даними, тільки за 1945 р. в Тернопільській області засуджених Військовим трибуналом за порушення радянської законності й інші злочини було притягнуто до відповідальності 81 чоловік [13, арк.116], у Львівській – «zareєстровано 750 випадків порушення чекістсько-військової дисципліни, з них 42 кримінальних злочини» [14, арк.130].

Проте мусимо зауважити, що офіційна влада до визначення причин цього явища підходили дуже формально і спрощено. На думку керівництва, достатньо було видати кілька інструкцій чи розпоряджень з приводу посилення партійної дисципліни, неухильного дотримання соціалістичної законності, викликати «на килим» до секретаря обкому чи райкому КП(б)У партійного-державного функціонера, який провинився – і ситуація зміниться на краще. Власне, такими методами роботи здебільшого й послуговувалися відповідальні номенклатурні працівники. Проте суть проблеми крилася значно глибше, деє на рівні глибинно - ментального сприйняття світу різними суспільними групами. Вивчати психологію, традиції політичного й культурного життя населення краю його новоспеченій «еліті» бракувало часу і бажання. Тому вона пішла традиційним, уже второваним шляхом насильного насадження норм більшовицької моралі, не особливо не перебираючи у методах.

На відміну від 1944, у 1945 році, особливо після переможного завершення радянсько-німецької війни, позиції радянської влади в західних областях України значно зміцнилися, що відобразилося на зміні загальних підходів до вирішення кадрової політики. Насамперед це стосувалося питання більш активного залучення до роботи в органах партійно-радянської системи та силових структур вихідців з місцевого населення. 10 липня 1945 року з'явилася постанова ЦК КП(б)У «Про підбір і висунення кадрів із місцевого населення західних областей УРСР». Суть її зводилася до того, що обкоми партії повинні докорінно змінити ставлення до проблеми добору, виховання й висунення на керівні посади людей із місцевого населення. Основним критерієм відбору мала служити «на ділі доведена відданість партії і радянській владі», підкріплена активною боротьбою з повстанським підпіллям. Зважаючи на заходи, прийняті вищим керівництвом республіки, справа трохи зрушила з місця. Проте нерідко відповідальні посадовці на місцях до питання підбору кадрів з місцевого населення ставилися формально, аби лиш відзвітувати вищим органам про вчасно проведену роботу. Підтвердженням сказаного є те, що у постанові Політбюро ЦК КП(б)У «Про добір та виховання кадрів з місцевого населення в органах Міністерства Внутрішніх Справ Ровенської, Станіславської і Тернопільської областей» від 6 квітня 1946 р. підкреслювалося, що «обкоми КП(б)У і Міністерства Внутрішніх Справ цих областей постанови від 10 липня 1945 року не виконали. Не вистачає значної кількості працівників міліції, ЗАГС-у і пожежної охорони, які можуть бути підібрані з числа місцевого населення» [15, арк.93]. Вихідці із західних областей якщо і залучалися до праці в партійно-радянських чи силових структурах органів влади, то здебільшого на далеко не ключові посади. Найвище – заступників голів та секретарів районних та міських виконкомів рад депутатів трудящих, дільничних уповноважених міліції, голів та секретарів сільських рад.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що джерелами рекрутування регіональної партійно-радянської еліти на етапі відновлення радянської влади в західних областях УРСР переважно виступали обкоми та райкоми КП(б)У Східної та Центральної України, виконкоми рад трудящих депутатів, колишні партизанські загони і з'єднання, центральні міністерства та обласні управління силових структур радянської політичної системи. Способи залучення кадрового потенціалу використовувалися різні: – від примусових довгострокових відряджень, до добровільної участі в процесі відновлення радянської влади в західноукраїнському краї. Мотивація останніх була різною: можливість кар'єрного росту, отримання премій, щирої віри у правильність більшовицького курсу побудови комуністичного устрою тощо. Залучення кадрів з місцевого населення в окреслений нами період офіційною владою практикувалося досить слабо. Більш активне впровадження такої практики в життя мало місце, починаючи з 1946 року.

-
1. Партийное строительство – М, 1981.; 2. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО).- Ф. П-1. - Оп.1. - Спр.101. - Арк.11; 3. Літопис УПА: Нова серія. – Київ – Торонто, 2001. – С.89. - Т.3; 4. Історія Української РСР – К.,1979. - Кн.1; 5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України). – Ф.1. - Оп.46. - Спр.301. - Арк.2; 6. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.45. - Спр.345. - Арк.88; 7. Ярош Б. Репресивно-каральна система СРСР у повоєнний період та особливості її прояву на Волині // Реабілітовані історією. Збірник наукових статей і матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Реабілітовані історією». – Луцьк, 2003. – С. 37-51; 8. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.45. - Спр.345. - Арк.64-81; 9. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.45. - Спр.345. - Арк.91; 10. ЦДАГО – Ф.1. – Оп.9. – Спр.226. – Арк.37-38; 11. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.45. - Спр.75. - Арк.8; 12. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.45. - Спр.478. - Арк.121-123; 13. ДАТО. – Ф. П-1. - Оп.1. - Спр.458. - Арк.116; 14. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.45. - Спр.478. - Арк.130-131; 15. ЦДАГО України. – Ф.1. - Оп.16. - Спр.31. - Арк. 92-95.